

կ'ունենայ. եթէ նման փեթակի մը մէջ պարզապէս հեռացնենք թագուհին, բանուորները այդ իմանալով նոր թագուհի մը կ'ընտրեն, առնելով բանուոր մեղուի մը մէկ ձուռն և մեծցնելով զայն իրեն մայր մեղու առանձին անունդնեցով. ուրիշ խօսքով մայրը անհետացած ըլլալով բանուորներուն առաջին գործը կ'ըլլայ նոր թագուհու մասին մտածել կարելիին չափ շուտ:

Պ. Հիւբերի փորձին մէջ քանի որ դեռ բանուորները կրնան բանտարկուած մօրը հետ յարաբերութեան մէջ մտնել և սնուցանելով որ մը յառաջ զայն ազատել, առնորդ չեն իսկ մտածեր փոխանակել իրենց մայրը ուրիշի մը հետ. ահա հետեանք մը բանուորներու մօր հետ կամ թէ իրարու մէջ ունեցած խօսակցութեան:

Առանց նմանօրինակ փորձեր կատարելու, արդէն անոնք որ մեղուները աւելի մօտէն դիտած են չեն կրնար կասկածիլ որ այս միջատները զիրար կը հասկնան եղջիրներուն միջոցաւ. և այս կը կատարուի շօշափման ու հոտառութեան օգնութեամբ, ոչ թէ շարժումներուն տեսքովը ինչպիսին է խուլ և համբերուն լեզուն, վասն զի երկու խօսողներուն մէջ անհրաժեշտ է որ եղջիրներին շփուին իրարու:

Pierre Huber, վերոյիշեալին որդին, զրադելով մասնաւորապէս մըջիւններով, առաջին անգամ ցցուց թէ եղջիրները կը ծառայեն որպէս խօսակցութեան օրգան այս միջատներուն մօտ: Երբ մըջիւն մը կ'իջեցայ մի ուրիշ ընկեր փնտռելու շատ ծանր կամ շատ մեծ իր մը տեղափոխելու համար, միշտ շօշափուած կայ երկու խօսող մըջիւններուն եղջիրներուն միջև:

Սակայն պարագաներ եղած են ուր փեթակի մը բոլոր մըջիւնները կը հաղորդակցին իրարու հետ շատ մեծ արագութեամբ, առանց եղջիրներու փոխադարձ շօշափման, և կամ ո և է ուրիշ նիւթական մարմին մը որ կրնար հաղորդակցուիլ իւր հաստատակ այս միջատներուն մէջ:

Եթէ խիստ կերպով անհանգստացնենք իրենց բնակարանին վրայ եղող մըջիւն-

ները, պահակները իսկոյն վախի նշան մը կու տան, որ քանի մը երկվայրկեանի մէջ ամբողջ մըջնանոցին մէջ կը տարածուի, մինչև իսկ այն միջանցքներուն մէջ որոնք վտանգէն շատ հեռու են: Այս ընդհանուր շարժողութեան մէջ աչքը ոչ մի դեր չի խաղար, եղջիրներն ալ բոլորի մօտ իրար հետ փոխադարձաբար չշօշափուեցան: Երկուդի ազդակը տարածուել է կարգաւ. բայց ինչ ձեով. մինչև այժմ դեռ ոչ մի գննութիւն այդ բանը չէ ճանչցած:

Այս ուրիշ, բայց հակառակ դէպք մեղուներու մօտ. ենթադրենք փեթակ մը որ քացեալ. անոր միջէն հանած են թագուհին և բոլոր ձուները պարունակող մեղրահացերը. մի այդպիսի փեթակի մէջ կանոնաւոր աշխատանքը կը դադրի և թերթուրներն ալ այնպէս չեն խնամուիլ ինչպէս որ պէտքն է. չկայ այլևս պահակ փեթակին դռնակին առջև: Շատ քիչ թուով մնացած աւարառուները կարծես թէ այլ եւս չեն գիտեր երթալիք տեղերին. մի խօսքով փեթակը վհատած վիճակի մէջ է:

Արդ եթէ այդպիսի փեթակի մը տանք մի նոր մայր, և կամ թէ բլիշներու խումբ մը որոնք կը պարունակեն ուրիշ փեթակի բանուոր մեղուներու ձուեր, որոնցմէ մին կրնայ մայր դառնալ մեղուներու իւր նամբին շնորհիւ, քիչ ատենուայ մէջ առնին ինչ կը փոխուի: Որք փեթակին քանի մը բանուորները՝ ձուերը նշմարելուն պէս, որք նոր թագուհույ կարելիութիւնը կը ցուցնեն, փեթակին կազմակերպութիւնը կը վերահաստատուի: Բոլոր մեղուները կը վազեն դէպի բլիշները մասնաւոր ձայն մը հանելով իրենց թեւերուն միջոցաւ:

Շատ կարճ ժամանակուայ մէջ լուրը կը հասնի ամբողջ բնակչութեան, նոյն իսկ փեթակին ամենահեռաւոր մասերը. ուր մեղուները եռանդով կը վերսկսին, գրեթէ կատարելապէս երեսի վրայ թողուցած, իրենց աշխատանքը:

Ինչպէս յայտնուեցաւ բոլորին այս աւետարելու լուրը շատ կարճ ժամանակի մէջ: Քիչ հաւանական կ'երևի անոր ձայնի միջոցաւ տարածուելուն կարծիքը. աւելի հա-

անական կ'երևի որ լուրը տարածուած ըլլայ կարգաւ բոլոր մեղուներան մէջ, ինչպէս որ վախի ազդակը տարածուեցաւ մըջնանոցին բոլոր մըջիններու մէջ վերոյիշեալ փորձին մէջ:

Սուրբն կայ մի յատուկ հաղորդակցութեան զգայարան, որ անմբոնելի է մեզ համար:

Լսողութեան զգայարանը մեղուներու և մըջիններու մօտ նոյնպէս կ'ազդեմքի է:

Սա քիչ մը տարօրինակ կը թուի, քանի որ շատերը գիտեն թէ ինչպէս կ'ընեն գիւղերու մէջ մեղուաբուծները արգիւելու համար փեթակէն դուրս եկած մեղուներու խմբին հարեանին տան մէջ անցնել: Անոնք կը վազեն մեղուներուն ետեւէն իրարու զարնելով կ'ախայ մը և մետաղեայ ուրիշ իր մը. ամբողջ ընտանիքը մեղուաբուծին օրինակին կը հետեւի. և այսպիսով խլացողեցի ազդակ մը կը բարձրանայ ամենատարբեր իրերաց միմեանց հետ շփուելէն: Կը կարծուի թէ սարսափած խումբը դադրեցնելով իւր թռիչքը կու գայ հանգչելու մօտակայ ծառերէն մէկու հիւղերուն վրայ:

Սակայն, թէկուզ ամենախիստ աղմուկ մ'ալ կ'ազմակերպուի թռչող խմբին շուրջը և կամ թէ ամենակատարեալ լուսթիւն, այս բոլորն ալ նոյն են մեղուներուն համար, անոնք երբէք չեն տագնապիր վերոյիշեալ դժոխային աղուսուկէն, թէպէտեւ այդպիսի բան սովորական ժամանակ երբէք չի կատարուիր:

Բազմաթիւ փորձեր, որոնցմէ քանի մը հատ մենք ըրած ենք, կը ցուցնեն թէ մեղուները երբէք չեն փոխեր իրենց ոչ դիրքը, ոչ աշխատութիւնը, և ոչ ալ ապրելակերպը, երբ յանկարծակի կերպով փեթակին մէջ կամ թէ փեթակէն դուրս կարտադուին ամենատարօրինակ և անսպասելի ծայներ:

Մեղուները նոյն իսկ անզգայ կ'երևին փեթականոցին մէջ արձակած թռչուններին ծայնին, և կամ թէ փեթակին մէջ հաստատուած նուագարանի մը ծայնին, որ ամենագեղեցիկ կտորներ նուագէ:

Նմանօրինակ փորձեր կատարուելով նոյնպէս մըջիններուն վրայ, ունեցած են միևնոյն հետեանքը: Pierre Huber և Forel առկէ հետեցուցած են որ մըջինները բացարձակապէս խու են: Sir John Lubbock (այսօր Lord Averburg) չէ յաշողած մըջիններուն լսել տալ, նոյն իսկ ամենակատարելագործուած միջոցներով միջոցաւ, անոնց առաջ արտադրելով զանազան ձայներ, նա չէ լսած նոյնպէս մըջիններէն ձայն մը և քանի մը ճարտար փորձերով յաշողած է նոյն իսկ ցուցնել թէ մեզ անլսելի ձայները իրենց ալ չեն լսեր:

Սակայն քանի մը բնագէտներ, կը պնդեն թէ մեղուները կատարելապէս կը լսեն միևնոյն ձայները ինչ որ մենք, և եթէ անոնք արտաքսապէս անտարբեր կը մնան ամենաուժեղ աղմկաց, այդ ոչ մի նշանակութիւն չունի: Ահա թէ ինչ հետաքրքրական պատճառաբանութիւն կը բերէ Cheshire այս առթիւ:

«Եթէ ուրիշ մուրազի մը բնակիչներէն մին, փոթորկի մը ժամանակ մարդիկը դիտէր, նա պիտի եզրակացնէր թէ անոնք որոտը չեն լսեր. հարուածները իրարու կը յարողէին առանց սակայն արտադրելու մարդոց վրայ նոյն իսկ արտաքին նշան մը ցուցնելու համար թէ իրենցմէ մէկը լսեր է»:

Եւ չեմ գիտեր ո՞ր գիւղի կամ թէ ո՞ր քաղքի մէջ, հաւանականաբար ստոյկեաններէ բնակուած, Cheshire կրցած է տեսնել մարդոց, կանանց և երեխայից մէջ այդպիսի անտարբերութիւն մը որոտման առաջին հարուածէն վերջ. բայց ես կը կարծեմ թէ անգղիացի հեղինակէն զատ ոչ ոք չէ նկատած ազգաբանաչափեան մի այսօրինակ անտարբերութիւնը խիստ փոթորկի ժամանակ:

Ենթադրելով որ այս դէպքը ըլլայ նոյն իսկ միատեղ հաւաքուած մարդոց համար, որոնք երբէք չեն վախճար փոթորկէն, և եթէ ասոնք վախի ոչ մի ցոյց չեն ընել վերոյիշեալ պարագային մէջ, պարզապէս այն պատճառով, որովհետեւ կը ճանչնան

այս աղմուկը և գիտեն թէ իրենց վախի բոլոր արտայայտութիւնքը գիրքներ չպիտի փրկէին կայծակի վտանգէն։ Ինչ կապ ուրեմն կրնար ունենալ այս որոտը այն սոսկալի աղմուկին հետ, որ կը զգան յանկարծ, ու առաջին անգամ իրենց կեանքին մէջ, մեղունքն ու մըջիւնները։

Բայց եթէ մեղունքը խուլ են մեզ շատ ուժեղ կերպով զգալի ձայներու համար, այս չի նշանակեր թէ անոնք նոյն պէս են նաեւ շատ քնքուշ ձայներու նկատմամբ, յատկապէս անոնց, զորս իրենք չ'արտադրեն, և որոնց մի քանին զգալի են նաեւ մեր ականջներուն։ Ինչպէս օրինակ մեղուաբուծներու կոչած «մուշման վիճակը» որու մէջ կը գտնուին մեղունքը փեթակը ծխած առտեն, տակաւին քիչներու մէջ փակուած երիտասարդ թագուհւոյ «երգը» և այլն, ահա այս բոլորը իրողութիւններ են յագուտ մեղունքու մօտ լսողութեան զգայաւանի գոյութեան կարծիքին։

Գալով մըջիւններուն, անոնք մեզ լսելի և ոչ մի ձայն չեն հաներ։ Բայց մի թէ այս ըսել կ'ուզէ թէ բացարձակապէս ձայն չեն հաներ։ Խուլ են անոնք թէ՛ ոչ։ Այդ մասին ոչ ինչ չէ կարելի ըսել։ յամենայն դէպս դեռ մինչև այժմ միջատաբանները համակարծիք չեն անոնց՝ հնչուն թրթռուածները զգալի դարձնող գործարանի որպիսութեան վրայ։

Եթէ իրօք մեղունքու և մըջիւններու մօտ գոյութիւն ունի զգայարան մը զոր կարելի ըլլար համեմատել մեր լսողութեան, այս զգայարանը կը գործէ այնպիսի ձևով, զոր բնաւ կարելի պիտի չըլլար նմանեցնել մեր լսողութեան գործարանին հետ։

ՇԱՊՈՒՅ ՓԻՆՍԵԱՆ

Բժշկութեան ուսանող Ժոնսէի համալսարանի։

Շարայարելի



ՍԱՐԳԻՍ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ

Լուրջ դէմքով, թափանցիկ նայուածքով, համակրելի պատանեակ մ'երեւցաւ ինձ՝ բնիկ Մալաթիացի Սարգիսն, երբ առաջին անգամ տեսայ զինքը 1903ին կարին՝ Սանասարեան վարժարանի այցելութեան գնացած պահուս, ուր վեցերորդ տարուան շրջանն աւարտելու վրայ էր։ Աշակերտաց հանգստեան ժամանակն էր, և մինչդեռ ուրիշ ուսանողներ մարմնամարզ խաղերով կը զբօսնուէին՝ ապագայ նկարիչը եռոտանոյ մ'առջեւն անցած՝ իւր տարրական վրձինով կը զուարճանար։ Եթէ չեմ սխալիր՝ իրականէն առնուած փոքրիկ բնակար մ'էր, որուն վերջին շուրջերը կու տար իւր վրձինով։ Նկարչիկին հետ նկարիկին բնականութիւնն ու գոյնեւրոն ներդաշնակութիւնն՝ քանի մը վայրկեան ուշադրութիւնս զրաւեցին, և երբ հեռացանք անկից՝ ուրախակցութիւնս յայտնեցի Պր. Գ. Արուկեանցի՝ վարժարանի Ուսուցչապետ վարիչներէն միոյն, որ ազնուութեամբ ինձ կ'առաջնորդէր, և հարցուցի թէ ո՞վ էր վարժարանին նկարչու թեան ուսուցիչը, որ այդքան լաւ առաջնորդութիւն ըրած էր փոքրիկ Սարգիսին սկզբնական քայլերուն։ — Ուսուցչապետը ժպտը երեսին՝ հասկըցուց ինձ որ նկարչութեան ուսուցիչ մը՝ Սանասարեան վարժարանի համար դեռ եւս փափաքելի չուայլութիւն մը կրնար համարուիլ, և թէ փոքրիկ Սարգիսն ինքնաբերաբար և ինքնառաջնորդ՝ իրեն բնական բերման կը հետեւէր, և թէ՛ ո՛րքան բախտաւոր պիտի ըլլար՝ թէ որ վենետկոյ Մուրատ — Ռափայէլեան վարժարանի փոխադրուելով՝ գեղարուեստից այնպիսի կեդրոնավայրի մէջ և քաջ նկարչի մ'առաջնորդութեան ներքեւ՝ կարենար իւր սիրած արուեստին օրինաւոր ընթացքը կատարել։

Տարի մը վերջը վենետիկ կը գտնուէի, երբ պատանին ստէպ ստէպ թախանձական եռանդուն նամակներով դիմումներ կ'ընէր